

İnsan hüquq bərabərliyinin gerçəkləşdirilməsinin etibarlılığı

Nəzərdən keçirilən problem üzrə elmi araşdırmaların ümumiləşdirilməsinə əsaslanaraq, azadlığın gerçəkləşdirilməsinin ən universal forması, fikrimizcə, hüquqdur. Böyük alman filosofu G.Hegel belə bir nəticə çıxarmışdır ki, hüquq - azadlığın obyektiv mövcudluq formasıdır.

Cəmiyyətdə hər bir fərdin azadlığını gerçəkləşdirmək, insan hüquqlarının bərabərliyini və etibarlılığını təmin etmək məqsədi daşıyan bir institut kimi hüququn əsl məzmununun öyrənilməsi cəhdləri dəfələrlə olub və hazırda da buna cəhd edilir. Bu cəhdlər müstəqil elm sahəsi kimi hüquq fəlsəfəsinin yaranmasına səbəb olub. Bu fənn - hüquq fəlsəfəsi hüququn mənasının, onun mahiyyət və anlayışının, dünyadakı yerinin, dəyər və əhəmiyyətinin, onun insanın, cəmiyyətin, beynəlxalq-hüquqi dövlətin və bütövlükdə, bəşəriyyətin həyatında rolunun öyrənilməsi ilə məşğul olur.

Hüquq haqqında fəlsəfi elmin predmeti hüquq ideyası - onun anlayışı və həyata keçirilməsidir. G.Hegel qeyd edirdi ki, "hüquq haqqında elm fəlsəfənin bir hissəsidir. Ona görə də, o, predmetin şüuru olan ideyanı anlayışdan inkişaf etdirməlidir..." G.Hegel daha sonra yazır: "Hüquq ideyası azadlıq deməkdir, onun heqiqi anlamına yalnız o zaman nail olunur ki, o, məfhumda və bu məfhumun indiki mövcudluğunda dərk edilir".

"Hüquq fəlsəfəsi" termini ilk olaraq hüquq elmində yaranıb. Onun müəllifi holland hüquqşünası Quço Qrotsidir. O, "pozitiv hüquq fəlsəfəsi" (norma yaradıcılığı, qanunvericilik) terminini daha qısa ifadə etmək üçün "hüquq fəlsəfəsi" istilahından istifadə etmişdir. "Hüquq fəlsəfəsi" termininin daha geniş yayılması isə Hegelin adı ilə bağlıdır. Hegele görə, hüquq fəlsəfəsi fəlsəfi elmdir, daha Quço Qrotsinin dediyi kimi, hüquqi elm deyil. Alimin fikrincə, hüquq fəlsəfəsinin başlıca vəzifəsi hüququn əsasında olan fikirlərə çatmaqdır. Bu isə yalnız hüququn mahiyyət aspektlərinin fəlsəfi dərk vasitəsilə mümkündür.

Hüquq fəlsəfəsi xüsusiyyətlərinin bir fənn kimi hüquq və ya fəlsəfə elmi qismində müəyyənləşdirilməsi haqqında məsələyə Quço Qrotsiyə və Hegele istinadən iki yanaşma sonradan XIX-XX əsrdə fəlsəfi-hüquqi tədqiqatlarda inkişaf etdirilmişdir. İ.V.Derqaçovun fikrincə, hüquq haqqında fəlsəfi elmin vəzifəsi hüququn mahiyyətinin və digər sosial təzahürlərlə hüququn qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsindən, insanın mahiyyətindən doğan təbii hüquq prinsiplərinin əsaslandırılmasından, təbii və pozitiv hüquq arasında nisbətərin təhlilindən ibarətdir. Bu elm hüquqa, onun əhəmiyyətinə və insanın üçün, hər bir adam üçün təyinatına dünyagörüş şərhini vermək, onu insanın varlığının mahiyyəti, ondakı dəyərlər sistemi baxımından əsaslandırmaq məqsədi daşıyan elm kimi ortaya çıxmağa başlayır. Nəticədə, insan, cəmiyyət, dövlət, azadlıq, insan hüquqları, qanun kimi anlayışlar da daha dərinlən aydınlaşdırılır.

LV.Derqaçovun haqlı olaraq, qeyd etdiyi kimi, hüququn azadlığın gerçəkləşdirilməsi forması kimi dərk olunma prosesinin bundan sonrakı inkişafı, onun insanların həyatındakı rolu hüququn öz təyinatına onun po-

tensialına yaxınlaşmağa imkan verən biliklərin fəlsəfə ümumiləşdirilməsi olmadan mümkün deyil. Bu gün həmin problem üzrə mövcud araşdırmalar əsasında (V.A.Kuçinski) nəticə çıxarmaq olar ki, hüququn fəlsəfi mahiyyəti azadlığın cəmiyyətdə real təcəssüm imkanının və hər bir insanın hüquqlarına zəmanət verilməsinin təmin olunmasından ibarətdir. Hüququn təbiəti, hüquqi tənzimləmənin xüsusiyyətləri və hüququn məntiqi ilə bağlı məsələlərə gəlincə isə onların araşdırılması gələcək tədqiqatların predmetidir. R.Məmmədov, A.İsmayilova və C.Hacıyev qeyd edirlər ki yuxarıda göstərilənlər nəzərə alınmaqla, "azadlıq", "insan hüquqları" və "hüquq" anlayışlarının dərk olunmasında inteqrasiyalı yanaşmadan istifadə etməklə tarixi dünya təcrübəsinin və hüququn aliliyi prinsiplərinin araşdırılması və ümumiləşdirilməsi maraqlı və mənalı görünür.

Beləliklə, göstərilmiş mövzunun tədqiq edilməsi zamanı əsaslı olan bir sıra suallar yaranır;

- "azadlıq" və "insan hüquqları" anlayışlarının əsl məzmunu və hüquqi mahiyyəti necədir?;

- cəmiyyətin həyatında azadlıq və insan hüquqlarını hansı vasitələrlə praktiki gerçəkləşdirmək olar?;

- göstərilən reallaşmanın hansı səbəb və şərtləri var?;

- azadlığın məhdudlaşdırılmasında əsas dəyər meyan nədir?;

- azadlığın gerçəkləşdirilməsinin, habelə insanın hüquq və azadlıqlarının genişləndirilməsi imkanlarının hansı perspektivləri var?

Məlum olduğu kimi, insan hüquqlarının inkişafında mühüm addım XVII-XVIII əsrlərdə baş vermiş burjuva-demokratik inqilablarıdır. Bu inqilablarda təkə geniş insan hüquqları deyil, həm də insan hüquqlarının universallığının əsasına çevrilən və ona əsl demokratiklik xarakteri verən formal bərabərlik prinsipi də irəli sürülürdü. İnsan hüquqlarının genişləndirilməsində və inkişafında növbəti mərhələ XX yüzilliyin ikinci yarısı oldu. İnsan hüquqlarının kobudcasına kütləvi pozuntuları ilə müşayiət olunan İkinci Dünya müharibəsindən sonra bu hüquqlar dövlətdaxili problemlər hüdudundan çıxaraq beynəlxalq birliyin daimi diqqət predmetinə çevrildi. Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin və bir sıra digər mühüm beynəlxalq hüquqi aktların tanınması XX əsrin sivilizasiya və mədəniyyətinin inkişafına qiymətli töhfə oldu. Dövlət konstitusiyasının və qanunun aliliyini nəzərdə tutan hüquqi dövlət prinsiplərinə əsaslanaraq, şəxsiyyətin sənədlərdə təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının səmərəli reallaşmasını təmin etməli və bunun üçün lazımi şərait yaratmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, insan hüquqları heç də həmişə gerçəkləşdirilmədiyi üçün onların həyatda təcəssüm olunması problemi xüsusilə aktualdır. Bu məsələyə nəzəriyyəçilər və praktiklər tərəfindən böyük diqqət yetirilməsinə baxmayaraq, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının reallaşması mexanizmlərinin öyrənilməsinə başa çatmış hesab etmək olmaz. Konstitusiyalara gəlincə isə, onlar cəmiyyət həyatının müəyyən mərhələlərində qəbul edilərək, daim insan hüquq və azadlıqları ilə tamamlanırdı. Lakin təəssüf ki, bu halda da bərabər hüquqlu həyatla cəmiyyətdə bütövlükdə hamı deyil, yalnız bu cür cəmiyyətin

müəyyən hissəsi olan "hakim təbəqə" təmin edilirdi.

Məlum olduğu kimi, konstitusiyaya ayrı-ayrı insanlar, cəmiyyət və dövlət üçün daha mühüm və sosial əhəmiyyətli olan hüquq və azadlıqları təsbit edir. İnsandan ötrü bunlar insan şəxsiyyətinə xas olan şərəf və ləyaqətin təmin olunmasının zəruri şərtləridir; üzvü olduğu cəmiyyətin qurulması və idarə olunması məsələlərinin həllində təbii iştirak hüququdur; onun maddi və mənəvi tələbatlarının təmin edilməsi üçün vacib olan sosial və iqtisadi şəraitlərdir.

Ona görə də, dövlətlərin konstitusiyalarında və mühüm beynəlxalq-hüquqi aktlarda təsbit olunmuş əsas fundamental hüquqlar törəmə hüquqlar, lakin heç də az əhəmiyyətli olmayan hüquqlar üçün hüquqi bazadır. Bir sıra müəlliflərin fikrincə, "insan hüquqları və azadlıqları" və "şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları" anlayışları onların təsbit olunmasının və mövcudluğunun konstitusiyaya-hüquqi formaları baxımdan üst-üstə düşür. Konstitusiyaya normaların təhlili də bunu sübut edir. Lakin insanın şəxsiyyət kimi tanınması üçün onun meylirli, əqidəsi, idealları və baxışları əsaslı əhəmiyyət kəsb etmir. Müəyyən hüquqları olan və dövlətin müəyyənləşdirdiyi vəzifələri daşıyan hər hansı insan şəxsiyyətdir. Bununla əlaqədar olaraq, insan hüquqları və şəxsiyyətin hüquqları üst-üstə düşür. O.A.Snejkonun fikrincə, şəxsiyyət - vətəndaş cəmiyyəti sahəsində insan kimi, siyasi həyat sahəsində isə vətəndaş kimi çıxış edir. Hesab edirik ki, mahiyyət keyfiyyətləri olmadan - hansısa firavanlığı təmin etmək mümkünsüz olanda əsas hüquq da yoxdur. O, konstitusiyaya hüquqlarına da, əsas beynəlxalq hüquqlara da, hüquq normalarında təsbit olunmayan əsas hüquqlara da (yaxınlarının sevilməsi hüququ, nəfəs almaq hüququ və s.) eyni dərəcədə uyğun gəlir.

L.D.Voyevodinin hesab etdiyi ki, mümkünlük - bu, müəyyən şəraitdə gerçəkləşə bilən, heqiqət ola bilən bir şeydir. "Bu, konstitusiyaya və qanunlarda təsbit edilmiş şəxsiyyətin bütün hüquq və azadlıqlarına tam şamil olan mümkünlük xüsusiyyətidir. Mümkünlüyün bu cür təfsirində, ilk növbədə, onun mövcud şərtlərlə təmin olunan gerçəkləşə biləcək qabiliyyəti qeyd edilməlidir". Bu, o deməkdir ki, insan yalnız digər şəxslərin. dövlət orqanlarının, ictimai birliklərin fəal köməyinə, yardımına arxalanaraq, özü də bu halda onların fəaliyyətindən şəxsi məqsədlərinə çatmaq üçün vasitə kimi istifadə edərkən və ya əksinə, onların müdaxilə etməməsinə ümid bəsləyərək, hüquqda təsbit olunmuş mümkünlüyü reallaşdırma bilər. Müəyyən şəraitdə sosial firavanlığa malik olmaq mümkünlüyü digər bir mümkünlüyü - əsas hüququn reallaşmasına kömək, digər şəxslərin yardımını və ya müdaxilə etməməsinə tələb etmək mümkünlüyünü istisna etmir, əksinə nəzərdə tutur. İnsanın əsas hüququnun onun əsl keyfiyyəti - hüquqi mümkünlüyü vasitəsilə müəyyənləşdirilməsi özünü tam doğrultmuşdur. O, beynəlxalq və konstitusiyaya hüquqi dövryyəsinə, əsas insan hüquqlarının konstitusiyaya institutunun başlıca kateqoriyalarının tərkibinə möhkəm daxil olmuş və zamanın sınağından çıxmışdır. Fikrimizcə, hər bir əsas hüquq və azadlığın başlıca keyfiyyəti olan rifah əldə

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

etməyin mümkünlüyü onun məzmununun əsasını təşkil edir və əsas insan hüquqlarının məğzini anlamağa kömək edir.

Xatırladaq ki, demokratik dövlətin konstitusiyalarında əsas hüquq və azadlıqların insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına ayrılması aparılır. Vətəndaşın hüquqları fərdin dövlətə münasibətləri sahəsini əhatə edir. Burada o, təkə öz hüquqlarını dövlətin qanunsuz müdaxiləsindən qorumağa deyil, üstəlik, onların gerçəkləşdirilməsi üçün fəal yardıma bel bağlaya bilər. Vətəndaşın statusu onun dövlətə xüsusi hüquqi əlaqəsindən - vətəndaşlıq institutundan yaranır. Söhbətin insan hüquqlarından getdiyi hallarda "hər bir kəsin hüququ var", "hər bir kəsə zəmanət verilir" və s. kimi ifadələrdən istifadə olunur. Bu isə, insanın ölkə vətəndaşı, ecnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs olmasından asılı olmayaraq, həmin dövlətin ərazisində olan hər hansı insanın hüquqi və azadlıqlarının tanınmasını təsdiqləyir. Konstitusiyaya hüquq və azadlıqları dövlətin və vətəndaşın iştirak etdiyi konstitusiyon hüquq münasibətlərinin başlıca elementidir. Vətəndaş üçün bu cür hüquq münasibətlərinin mənası öz hüquqlarının qorunmasını əldə etməkdən, dövlət üçünse bu müdafiəni öhdəliklərdə təqdim etməkdən ibarətdir. M.V.Baqalayın göstərdiyi kimi, əsas hüquq və azadlıqlar dövlət tərəfindən təkə tanınmır, həm də qorunur. Çünki konstitusiyaya ib təsbit olunmuş hüquqları mənası ondan ibarətdir ki, məhz onların həyata keçirilməsi dövlətin demokratik və hüquqi dövlət kimi elan olunmasını təmin edir. İnsanın hər hansı dövlətdə olmasından asılı ol-

mayaq, o, dünya birliyinin, vətəndaş olduğu öz dövlətinin, həmçinin, hazırda olduğu dövlətin müdafiəsi altında olan azad varlıqdır. Bu azadlıq dövlət tərəfindən bağışlanmayaraq (belə bir müddə əvvəlki konstitusiyada da vardı), anadangəlmə ona məxsusdur.

Konstitusiyaya hüquq və azadlıqları şəxsiyyətin hüquqi statusunun özəyi və hüququn başqa sahiblərinin təsbit etdiyi digər hüquqların əsasında durur. Konstitusiyaya isə yalnız cari qanunvericiliyin sۆykənməli olduğu prinsipləri müəyyənləşdirir. N.S.Bondarm fikrincə, fəqət konstitusiyaya hüquq və azadlıqları qeyri-şəxsləndirilmiş xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, onlar konkret insana ünvanlanmayıb, hamiyə şamil edilir, Sahe qanunvericiliyi, əsasən, həmin sahənin müəyyən şəxslərinə yönəlir (əmlak sahibləri, alıcılar, iddiaçılar, cavabdehler və s.). Beləliklə, insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqları anadangəlmə ona məxsus olan (lazımı hallarda onun vətəndaşlığına görə), dövlət tərəfindən qorunan, şəxsiyyətin hüquqi statusunun özəyini təşkil edən və yüksək hüquqi qüvvə alan ayrılmaz və ən mühüm hüquq və azadlıqlardır. Əgər əvvəllər bu və ya digər dövlətin konstitusiyasında sosial-iqtisadi, siyasi və şəxsi hüquq və azadlıqlara intəhasız sahiblik bəyan edilirdisə, indi isə konstitusiyaya quruluşunun, mənəviyyətinin, sağlamlığının, digər vətəndaşların qanuni hüquq və mənafeələrinin müdafiəsi məqsədilə insanın hüquq və azadlıqlarını qismən məhdudlaşdırmaq imkanı nəzərdə tutulur.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru